

Марина ТКАЧУК

КИЇВСЬКА ДУХОВНА АКАДЕМІЯ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.
ОЧИМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ГУМАНІТАРИСТИКИ

Спостерігаючи впродовж останнього десятиліття стрімке зростання кількості наукових публікацій, присвячених тим чи тим аспектам історії Київської Духовної Академії, аналізу творчої спадщини її викладачів та вихованців, не можна не потішитися безперечним фактом: "стара" КДА сьогодні є об'єктом справжнього дослідницького буму. Історіографи, археографи, джерелознавці, історики філософії, психології, педагогіки, культурологи, релігієзнавці - здається, українські гуманітарії натрапили на нове джерело натхнення та квапляться спожити з нього, аби відчутти смак "першопрохідництва", смак справжнього наукового дослідження.

Справді, і той багатющий матеріал, який залишила по собі Київська Духовна Академія, і його цілковита невивченість відкривають перед сучасними науковцями незоре поле для діяльності. Окремі ділянки тільки почали освоюватися, на деяких уже кипить робота, а деякі й досі зберігають свій звичний статус *terra incognita*. А проте, десять років - це той термін, що дозволяє підводити певні підсумки та вимагає бодай попереднього осмислення здобутих результатів.

А результати, безумовно, є, і головний із них той, що Київська Духовна Академія втратила - сподіваюсь, назавжди, - тавро "заповідника мракобісся" й "оплота реакції", яке здобула за радянських часів. Сьогодні можна з певністю говорити про повернення до історії вітчизняної культури однієї з найзначніших її сторінок, а також про доволі виразні спроби вивчення й осмислення того розмаїття тем і проблем, що пов'язані з історією Київської Духовної Академії.

Доробок сучасної української гуманітаристики у вивченні історії та спадщини Київської Духовної Академії не вичерпується кількома

статтями - йдеться про десятки публікацій, у тому числі й про цілу низку наукових збірників, монографічних і дисертаційних досліджень, безпосередньо присвячених або дотичних до нашої теми. Уперше предметом спеціальних фахових розвідок постав науковий доробок Київської Духовної Академії в царині історії філософії¹, етики², філософської антропології³, психології⁴. Зроблено перші кроки у вивченні наукової спадщини та культурно-просвітницької діяльності істориків Київської Духовної Академії⁵. Чимало праць присвячено видатним вихованцям і професорам КДА⁶.

Не вдаючись до конкретних оцінок згаданих публікацій (наукова вартість яких далеко не однакова), відзначу лише, що у своїй сукупності здійснені розвідки принаймні увиразнили як потужну освітню діяльність Київської Духовної Академії та її структур, так і значущість філософської, богословської, історико-церковної, психологічної спадщини київських академістів. Видатні мислителі, чий імена марно (здебільшого) шукати бодай у довідковій літературі радянської доби, сьогодні посіли належне місце на сторінках підручників, і це "повернення" - важливий результат дослідницьких зусиль останнього десятиліття.

Отже, зроблено чимало. Але чимало роботи залишилося, і це налаштовує не на самовдоволені оплески, а на виважений і чесний аналіз тих доволі гострих проблем у вивченні спадщини Київської Духовної Академії, що назріли в сучасній українській гуманітаристиці. Виокремити деякі з них - власне й є метою цієї статті.

Перше питання, над яким варто замислитись, оглядаючи новітні публікації, дотичні до нашої теми, можна сформулювати у такий спосіб: чи відповідають сучасні наукові студії, присвячені Київській Духовній Академії, нормам академічних досліджень, прийнятим в усьому світі? Якщо визнати за такі елементарні норми необхідність опрацювання першоджерел (архівних документів, рукописних матеріалів, оригінальних текстів), відсутність кон'юнктурності та ідеологічної заангажованості в їхній оцінці, самостійність суджень, відповідність викладів вимогам наукового дискурсу, то доведеться із прикрістю констатувати той факт, що для значної частини українських гуманітаріїв ці норми вочевидь не є керівними.

Почну з опрацювання першоджерел. Необхідність послуговуватися саме ними в оцінках і висновках сьогодні усвідомлюється, хоч як це дивно, далеко не всіма, про що свідчить реферативно-компілятивний характер доволі значної кількості публікацій, дотичних до нашої теми. Так, для багатьох гуманітаріїв (передусім.

істориків філософії) чи не єдиними джерелами вивчення київської духовно-академічної традиції ще й досі слугують відомі панорамні праці Г. Шпета⁷, Д. Чижевського⁸, В. Зелінського⁹, Г. Флоровського¹⁰, О. Введенського¹¹, які, попри всю наукову значущість, аж ніяк не вичерпують питань, пов'язаних із вивченням філософської спадщини КДА, і не є вільними навіть від фактичних помилок. Як тут не згадати нещасну долю, уготовану недбайливими науковцями, професорові Київської Духовної Академії Дмитру Поспехову, що кочує по сучасних виданнях здебільшого під прізвиськом "Поспелов"! Та що там прізвисько - не можна без співчуття спостерігати за муками дослідника, який марно намагається відтворити психологічні погляди Д. Поспехова за "цінним, але ... навряд чи бездоганим за своєю вірогідністю свідченням одного з його учнів"¹², тоді як рукописи самих лекцій (до речі, як і переважна більшість рукописів інших професорів) лежать в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського ніким не запитані вже друге століття. Ще показовішою є доля рукописів спадщини Памфіла Юркевича. Зважаючи на загальну захопленість українських гуманітаріїв визначним філософом, згадати чий славнозвісний "кордоцентризм" вважають за громадянський обов'язок навіть там, де цього краще не робити, можна було б сподіватися, що принаймні безпосередні дослідники творчості П. Юркевича (а таких у нас, судячи з публікацій, набереться мало не півсотні!) знайдуть час, аби хоч погортати його рукописи. Ці сподівання й досі марні: з майже десятка дисертантів-"юркевичезнавців" лише один (!) працював із рукописами мислителя. Якщо ж серйозно замислитися над питанням, якою мірою сучасне юркевичезнавство, до якого не долучився тільки лінивий, відповідає бодай друкованим першоджерелам, то доведеться визнати: більшість фахівців і досі не полишила улюблену звичку вивчати історію філософії "ширянням думки".

Ведучи мову про першоджерела, не можна оминати увагою й таку болючу, на мій погляд, проблему, якою є сьогодні перевидання фундаментальних богословських, філософських, історичних праць, залишених у спадок викладачами та вихованцями Київської Духовної Академії. З усього розмаїття останніх нове життя сьогодні отримали лише одиниці, переважна більшість першодруків дожовтневої доби вже давно потрапила до складу раритетів, недоступних широкому загалу. І така ситуація вочевидь не сприяє створенню адекватного образу Київської Духовної Академії в уяві сучасника, змушеного задовольнятися вторинними джерелами, інтерпретаціями, що часто-

густо є витворами виключно авторської фантазії. Не можна визнати задовільним, на жаль, і якісний рівень тих публікацій та першодруків, що все ж таки здійснені в останні роки. Справді, чи можуть претендувати на статус наукових видання, позбавлені елементарного наукового апарату і в кращому разі супроводжені передмовою, що за змістом є "дайджестом" зі старих некрологів? Чи можна пропонувати сучасному читачеві працю, написану майже сто п'ятдесят років тому, не даючи до неї жодних коментарів? Як можна оприлюднювати листи ім'ярека, не вміщуючи не тільки будь-яких роз'яснень щодо їх змісту, а й елементарних відомостей про те, звідки вони взяті публікатором? Як можна адресувати "науковцям, студентам, аспірантам" не супроводжені іменним покажчиком спогади відомого історика, кожна сторінка яких містить десятки імен?

На жаль, численні випадки нехтування вимог до наукових видань - далеко не найвиразніші зразки нечемного поводження з першоджерелами. Щодо останнього, не можна не згадати сумнозвісного видання "Філософського щоденника" та лекції з історії філософії права Памфіла Юркевича¹³. Замість обіцяних першоджерел, це видання вміщує похапцем штуковані тексти, що через недбалі дешифрування, упорядкування, переклад, редагування подекуди тільки віддалено нагадують оригінали. Зусиллями упорядників і перекладачів "найвидатніший український філософ ХІХ ст."¹⁴ не відрізняє Канта від Конта, патології від психології й веде мову про якусь "шарадинську" битву, насправді відому в історії, як марафонську!¹⁵ Коли стикаєшся з такими прикладами непрофесіоналізму та наукової недоброчесності, якими є згадане видання, мимохіть думаєш: може, тій обставині, що з публікацією першоджерел наша гуманітаристика вочевидь забарилася, треба тільки радіти!

Окреме питання стосується сумлінності дослідницької інтерпретації джерел, тих, вочевидь ненаукових пріоритетів, якими, хоч як це прикро, часто-густот послуговуються українські гуманітарії у спробах реконструкції як поглядів окремих представників київської духовно-академічної традиції, так і створення самого образу Київської Духовної Академії. Йдеться, передусім, про тенденцію, гранично чітко виражену в сумнозвісній тезі про "українську національну упередженість як наукову об'єктивність". Складається враження, що значна, якщо не переважна, частина дослідників перейнята не так дотриманням принципів наукового аналізу, як проголошенням принципової "українськості" всього кола проблем

і персоналій, пов'язаних з історією Київської Духовної Академії, ствердженням її загального образу як осередку "саме української релігійної освіти та культури"¹⁶. Не шукаючи переконливіших "аргументів" на користь цієї позиції, ніж "хохлацький акцент" чи "співання українських пісень", наводнюючи сучасну гуманітаристику різними "імпресіоністськими характеристиками", за якими, зазвичай, криється брак професіоналізму, новітні псевдодослідники перетворюють науковий дискурс на суцільну "медитацію" сумнівного гатунку, чим серйозно гальмують і без того складний процес вивчення та осмислення спадщини Київської Духовної Академії.

До міфоманії на тлі тотальної "українізації" історії та доробку КДА останнім часом дивним чином додається псевдорелігійна екзальтація, дедалі виразніша, хоч як це прикро, у працях, що претендують на статус наукових. Дехто з авторів, наприклад, видає власний винахід - "сакральну педагогіку серця"¹⁷ (абсурдність якої очевидна, на жаль, не тільки з філологічної точки зору, а, передусім, з точки зору як вимог наукової раціональності, так і сутності православного віровчення) - за витвір Памфіла Юркевича, чия творчість, залишаючись ледь дослідженою, перетворена сьогодні на полігон для випробування різноманітних кон'юнктурних "винаходів". За проголошенням "сакральності" педагогіки П. Юркевича вже настала черга і проголошення "сакральності" самої постаті мислителя! Ще б пак - хіба може бути інша, ніж ствердна, відповідь на глибокодумне запитання "чи є сакральною особистістю Памфіла Юркевича?"¹⁸, якщо його ім'я "пророчо" дане на честь святого мученика Памфіла, а сучасники "описали", говорячи словами автора, "сакральність" його вигляду? Хіба не "про святість обличчя, вигляду, жести, мови мислителя писав... В. О. Ключевський¹⁹, згадуючи, як "на кафедру сходить маленький чоловік, смаглявий, зовсім не з маленьким обличчям, із напрочуд широким і помітним ротом, років близько 35-ти, в темних синіх окулярах, із рукавичкою коричневого кольору на лівій руці, розкланюється так повільно і, не сідаючи, стоячи, починає промовляти експромтом із сильним хохлацьким акцентом...²⁰ Приголомшуючи читача цими "неспростовними" аргументами, автор без будь-яких сумнівів сповіщає про прагнення П. Юркевича "постійно порівнювати себе з Абсолютом, із Христом, Богом" (!), патетично оспівує його "місіонерське... педагогічне служіння", покликане "утримувати народ над... безоднею"²¹ й, нарешті, дописується до того, що

стверджує напередвизначеність появи цього мислителя, як "сполучної ланки між поколіннями", як "медіатора (посередника) між ними і Богом" (!), як особи, що є "провідником божественних енергій"²²¹ Та чи варто дивуватися буянню еретичних фантазій сучасного неофіта, що не помітив, як зробив зі скромного професора філософії другого Ісуса Христа, коли дехто з поважних істориків веде мову про Київську Духовну Академію, як єдиний вищий духовний заклад в Україні, "котрий *готував* діячів Церкви та богословів, ієрархів і навіть *святих*" [курсив мій. -М. Т.!] Здається, наступним кроком у цьому русі "сакралізаторства" може бути тільки "наукове" обґрунтування необхідності канонізації Київської Духовної Академії у повному складі її викладачів і студентів.

Отже, якою ж є загальна картина вивчення історії та спадщини Київської Духовної Академії сучасною українською гуманітаристикою? Картина ця, на мій погляд, уцілому неприродна. Адже ані очевидне піднесення інтересу до славетного навчального закладу та творчості видатних науковців, що зросли в його стінах, ані неухильне зростання кількості відповідних публікацій, ані сама по собі відмова від "образу ворога", створеного щодо Київської Духовної Академії за радянських часів, не є запорукою адекватного осмислення її історії та спадщини. "Сірі клякси", якими дедалі рясніше вкривається поле наукових досліджень у цій сфері гуманітаристики, анітрохи не кращі за ту "білу пляму", якою воно залишалося донедавна. Адже ці "клякси" доведеться комусь витирати, витрачаючи додатковий час і зусилля. Безумовно, важко очікувати, що за одне десятиліття проблема вивчення історії та спадщини Київської Духовної Академії може бути вирішена, - пройтися бадьорим маршем тут не вийде. Не вийде передусім тому, що для переважної більшості сучасних фахівців цей поділ, на превеликий жаль, поки що не під силу - просто бракує належної підготовки. Аби зрозуміти сутність того, що відбувалося в Київській Духовній Академії впродовж її історії, мало заснути атеїстом, а прокинутися відданим християнином, чи бодай "релігієзнавцем". Чи можна очікувати, наприклад, адекватного розуміння богословських або філософських творів, що вийшли з-під пера київських духовно-академічних професорів, якщо відсутність належної богословської, філософської, мовної підготовки унеможлиблює для значного числа дослідників саме їхнє прочитання? Та й чи в багатьох сучасних "науковців" сформована ця, здавалося б, сама собою зрозуміла звичка читати твори (бодай друківані) тих, кого вони.

буцімто, вивчають? Сумніви щодо наявності такої звички навіює, на жаль, чимало новітніх публікацій з нашої теми, які цілком відповідають позиції М. Чернишевського, висловленій колись щодо творів П. Юркевича: не читав і не буду читати, бо знаю наперед, що там написано. Саме так чинили радянські послідовники "володаря дум". Саме так чинять сучасні міфотворці, які точно знають, що сьогодні треба шукати та якого образу Київської Духовної Академії від них очікують. Саме так чинять і ті, хто ніяк не позбудеться застарілих методологічних стереотипів і звички вкладати історію в матриці визнаного за "єдино істине" - на сьогодні - вчення. А проте, тільки на шляху подолання власного невігластва, схильності до міфоманії та кон'юнктурицини, піднесення професіоналізму дослідницького загалу - можна очікувати справжніх здобутків у ствердженні адекватного образу Київської Духовної Академії.

Якщо ж говорити про стратегічні питання у вивченні спадщини Київської Духовної Академії, то тут варто наголосити на, принаймні, кількох із них.

Першочергових зусиль потребує сьогодні створення джерельної бази з історії Київської Духовної Академії. На сьогодні архівні документи, що збереглися у значному обсязі, не тільки не вивчені, чи бодай систематизовані, а й, навіть, не обліковані належним чином. Те саме стосується рукописів, епістолярію, мемуаристики, друкованих першоджерел. Укладання відповідних спеціальних покажчиків, формування того джерельного фундаменту, без якого неможливі жодні гуманітарні дослідження, здатне суттєво сприяти піднесенню рівня наукових студій, присвячених Київській Духовній Академії.

Не має жодного сумніву й щодо необхідності систематичної, кваліфікованої, відповідної науковим стандартам, підготовки до друку пам'яток богословської, філософської, історичної літератури, що вийшла зі стін Київської Духовної Академії. Те саме стосується спогадів та епістолярію її вихованців і викладачів.

Дуже важливою видається й консолідація дослідницьких зусиль фахівців-гуманітаріїв у формуванні цілісного образу Київської Духовної Академії, у всебічному осмисленні її історичного шляху, її місця та ролі у розвитку науки, культури, освіти. Доки кожен працюватиме лише на своїй ділянці, навіть не цікавлячись тим, що робиться на ділянках сусідніх, доки здобутки та прорахунки у вивченні тих чи тих спеціальних проблем, що стосуються історії та спадщини Київської Духовної Академії, не постануть предметом

спільної уваги та міждисциплінарного діалогу, доки кожен працюватиме самотужки, доти марно сподіватися на результат, адекватний витраченим зусиллям. Суттєвим моментом у налагодженні міждисциплінарної комунікації можуть стати не тільки наукові конференції чи розробка міжгалузевих наукових і видавничих проєктів. Згуртуванню дослідницької спільноти могли б значно сприяти систематично діючий міждисциплінарний семінар і видання наукового щорічника, що увиразнював би результати студій з історії Київської Академії в усіх галузях гуманітаристики, давав би змогу краще уявити реальний стан справ у кожній із них, а, водночас, - сприяв би перетворенню розпорошених, хаотичних "мазків" і "штрихів" на цілісну, виразну, багатобарвну картину, в якій не залишатиметься місця ані "білим плямам", ані "сірим кляксам".

І, зрештою, чи не найголовніше. Стан справ із вивченням київської академічної традиції, що його маємо нині, лише увиразнює загальну атмосферу сучасної української гуманітаристики. Оздоровлення цієї атмосфери вцілому, піднесення професійної планки, неunikне плекання тієї "моральнісної гігієни" (Марк Блок), без дотримання якої наука неминуче перетворюється на її імітацію, - поза цими чинниками марно сподіватися на справжні результати, результати "з точки зору вічності", а не утилітарних потреб чи кон'юнктурних міркувань.

ПРИМІТКИ

¹ Див.: *Ткачук М. Л.* Київська академічна філософія XIX – початку XX ст. і становлення історико-філософської науки в Україні: Автореферат дис. ... доктора філос. наук. – К., 2001. Її ж. Київська академічна філософія XIX – початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження. – К., 2000.

² Див., зокрема: *Куценко Н.О.* Ідеї етики категоричного імперативу в академічній філософії України (перша половина – середина XIX ст.): Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1993; *Кондратьєва І.В.* Релігійно-моральні пошуки мислителів Київської Духовної Академії: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1998; *Нападиста В.Г.* Проблеми моралі у філософії України другої половини XIX – початку XX ст.: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 2000.

³ Див.: *Сарапін О.В.* Антропологічні ідеї в релігійно-філософській спадщині Київської Духовної Академії: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1995.

⁴ Див.: *Рождественский Ю.Т.* Киевская школа академической психологии первой половины XIX века. – К., 1999.

⁵ Див.: *Крайній К.К.* Історики Києво-Печерської Лаври XIX – початку XX ст. – К., 2000. Його ж. Церковно-історичне та археологічне товариство 1872 – 1920 // Лаврський альманах. Спецвипуск 1. – К., 2001; *Гузенко С. М.* Висвітлення проблем історії церкви України-Русі (православ'я давньоруського періоду) на сторінках журналу "Труды Киевской Духовной Академии": Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002; *Карсим*

І. Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.

⁶ Див., зокрема: *Арістова А.В.* Проблеми філософії релігії у творчості П. Юркевича: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1994; *Запорожець М.О.* Критичний аналіз П. Юркевичем філософії матеріалізму: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1994; Спадщина Памфіла Юркевича: світовий і вітчизняний контекст. – К., 1995; *Єлістратов С.Г.* “Філософія серця” П. Юркевича: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1996; *Думцев В.П.* Ідея філософії П. Юркевича (феноменологічний аналіз творчості): Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1998; *Фицук І.Д.*: С.С. Гогоцький як історик філософії: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1996; *Шутик-Мозгова Н.Г.* Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина. – К., 1997; *Юрас І.І.* Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. – К., 1998; *Кудрик Л.Г.* Філософія як цілісне світосприйняття П. Юркевича: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 1999; *Слюсарчук Р.О.* Суспільно-політичні погляди П.І. Ліницького: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 2001; *Кострюкова Л.О.*: П.Д. Юркевич и его философия “сердца”. Учебное пособие. – Днепропетровск, 2001; *Кузьміна С.Л.* Філософсько-педагогічна концепція П.Д. Юркевича. – К., 2002; *Грищенко В.Л.* Релігійно-філософський світогляд В. Екземплярського: Автореферат дис. ... канд. філос. наук. – К., 2002 та ін.

⁷ Див.: *Шнет Г. Г.* Очерк развития русской философии // *Шнет Г. Г.* Сочинения. – М., 1989.

⁸ Див.: *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.

⁹ Див.: *Зеньковский В. В.* История русской философии: В 2-х т. – Париж, 1989.

¹⁰ Див.: *Флоровский Г.В.* Пути русского богословия. – К., 1991.

¹¹ Див.: *Введенский А.И.* Судьбы философии в России // *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шнет Г.Г.*: Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991.

¹² Див.: *Рождественский Ю.Т.* Киевская школа академической психологии первой половины XIX века. – К., 1999. – С. 76 – 80.

¹³ Див.: *Юркевич Памфіл.* Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник. – К., 1999.

¹⁴ Див. там само. – С. 2 (анотація).

¹⁵ Докладніше про це див.: *Ткачук М.* Verba volant, scripta manent: рукописи від “Українського Світу” // Український гуманітарний огляд. – Вип. 6. – К., 2001. – С. 129 – 153.

¹⁶ *Юрас І.* Памфіл Юркевич: подробиці біографії // Філософська думка. – 1999. – №4. – С. 132.

¹⁷ Див.: *Сакральная педагогика сердца Памфила Юркевича. Хрестоматия научно-христианской педагогики (Составление и введение Ильченко В. И.).* – Луганск, 2000.

¹⁸ *Ільченко В.* Памфіл Юркевич як символ духовного єднання поколінь // Український світ. – 2002. – № 7–12. – С. 36.

¹⁹ Там само.

²⁰ *Ключевський В.О.* Из писем П.П. Гвоздеву // *Юркевич П.Д.* Філософские произведения. – М., 1990. – С. 531.

²¹ *Ільченко В.* Памфіл Юркевич як символ духовного єднання поколінь. – Цит. вид. С. 37.

²² Там само.

²³ *Ульяновський В., Панчук О.*: Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // *Петров М.* Скрижалі пам'яті. – К., 2003. – С. 5.